

- Deschamps, L. (1997). Het sociale-huisvestingsbeleid vanaf WO II tot heden. Van missie tot resultaten: de basisgegevens. In VHM (ed.), *Bouwen van sociaal woonbeleid. Deel 1*. Brussel: VHM.
- De Smet, H. (1997). De erkende vennootschappen: de werkers op het veld. In VHM (ed.), *Bouwen van sociaal woonbeleid. Deel 1* (pp. 83-160). Brussel: VHM.
- Gemeente Boechout (2009). *Doelgroepplan bij het gemeentelijk toewijzingsreglement voor sociale huurwoningen*. Boechout: Gemeentebestuur.
- Goossens, L., Raemdonck, I., Philips, M., Van Haarlem, A., & Bottu, G. (2011). *Bouwen en wonen binnen babylonische beleidsstructuren. Lokaal samenwerken rond wonen in Vlaanderen met een detailanalyse voor de provincie Antwerpen*. Leuven/Den Haag: Acco.
- Lammertyn, F. (1996). De zorg voor welzijn: actuele antwoorden op oude vragen. *Welzijnszorg - Welzijnszorg, Beleid, Afl. 19* (feb. 1996), 77-129.
- Luyten, D. (1993). *OCMW en armenzorg. Een sociologische studie van de sociale grenzen van het recht op bijstand*. Leuven: SOI KU Leuven.
- Luyten, D., & Baert, W. (2010). *Intergemeentelijke samenwerking rond lokaal woonbeleid*. In L. Goossens & B. Hubbeu (eds.), *Behoorlijk wonen: een lokale wegwijzer*. Brugge: Vanden Broele.
- Luyten, D., & De Wilde, H. (2008). *OCMW en lokaal woonbeleid*. In L. Goossens & B. Hubbeu (eds.), *Behoorlijk wonen: een lokale wegwijzer*. Brugge: Vanden Broele.
- Op de Beek, T. (2012). *Mogelijkheden van het 'lokaal toewijzingsreglement': Lokaal toewijzingsreglement. Helpboom voor doelgroepbeleid binnen sociale huurmarkt*. Kortrijk: Intercommunale Leiedal.
- Sannen, L., & Van Regenmortel, T. (2009). *Lokaal sociaal beleid: de triënties onder de loep. Beleidsplananalyse 2008-2014*. Leuven: HVA.
- Studio beleid (2011). *Ontwerp van toewijzingsreglement voor sociale huurwoningen*. Hasselt: Werkgroep Lokaal Toewijzingsreglement.
- Tordale (2012). *Extra aandacht voor mensen met een verstandelijke beperking in het woonbeleid van Stad Torhout*. Torhout: Tordale.
- VHM (1997). *Bouwen van sociaal woonbeleid. Deel 2*. Brussel: VHM.
- Vlaamse Overheid (2011). *Debatnota Woonbeleidsplan Vlaanderen*. Brussel: Afdeling Woonbeleid.
- Winters, S., De Coninck, A., Triaert, K., & Heylen, K. (2011). *De uitvoering van basisbegeleidingsstaten in de sociale huisvesting*. Heverlee: Steunpunt Ruimte en Wonen.

Vrijwilligerswerk in een veranderende welvaartsmix

Lesley Hustinx & Jozefien Godemont

Inleiding

Vrijwilligerswerk heeft steeds een wezenlijk onderdeel gevormd van het welvaartspluralisme dat zo typerend is voor de welzijnsvoorzieningen in Vlaanderen (Lammertyn, 1996a). Vrijwilligers hebben met andere woorden steeds een centrale rol gespeeld in de zorg voor welzijn.

Het vrijwilligerswerk wordt klassiek een vijftal functies toegedicht (Breda & Goyvaerts, 1996; Rommel e.a., 1997). Vooreerst is het een beduidende economische kracht. De expressie 'leg het vrijwilligerswerk stil en de samenleving draait vierkant' maakt duidelijk dat het om een wezenlijk productieve activiteit gaat. Zonder deze 'onbetaalde arbeid' zouden bepaalde maatschappelijke diensten onbestaande zijn, of minstens onbetaalbaar voor bepaalde bevolkingsgroepen. De economische omvang van het vrijwilligerswerk werd voor België geschat rond honderdruizend voltijdse equivalenten (Mertens e.a., 1999).

Ten tweede stimuleert vrijwilligerswerk sociale innovatie. Vanuit hun specifieke positie zijn vrijwilligers goed geplaatst om nieuwe sociale noden en leemtes in bestaande voorzieningen te signaleren. Ze merken structurele tekortkomingen en problemen in professionele dienst- en hulpverlening sneller op, en ook cliënten of patiënten ventileren hun problemen of ongeroegens makkelijker naar vrijwilligers dan naar beroepskrachten.

Vrijwilligerswerk draagt ten derde bij aan de sociale integratie en het persoonlijk welbevinden van burgers. Vrijwilligers verbreden via hun participatie niet enkel hun sociale contacten, maar hun inzet draagt ook in belangrijke mate bij aan hun verdere persoonlijke en professionele ontwikkeling. Ze doen nieuwe kennis, vaardigheden en ervaringen op die ook hun succesvolle participatie binnen andere maatschappelijke terreinen – niet het minst de arbeidsmarkt – versterken. Onderzoek wijst daarnaast ook op het belang van

vrijwilligerswerk voor het persoonlijk welbevinden en de gezondheid van de vrijwilligers (Thoits & Hewitt, 2001; Van Willigen, 2000). Meer vrijwilligerswerk betekent dus een heftiere en meer welverende samenleving.

Ten vierde vervult het vrijwilligerswerk een belangrijke symbolische functie. Precies omwille van hun vrij-willige, overvloedige solidariteit geven vrijwilligers uitdrukking aan belangrijke maatschappelijke waarden en normen. Ze geven de samenleving een warm, menselijk gezicht; ze vormen een 'human link' in de zorg (Lammertyn, 1996a, 1996b). Onderzoek wijst uit dat het voor cliënten wel degelijk een verschil uitmaakt of de hulpverlening door vrijwilligers dan wel beroepskrachten gebeurt. Vrijwilligers vertegenwoordigen voor cliënten een uniek ethos van altruïsme en authentieke, niet-geïnstitutionaliseerde solidariteit (Ronel e.a., 2009).

Tot slot wordt ook vaak verwezen naar de democratische functie die vrijwilligerswerk vervult. Het is een forum voor participatief burgerschap. Burgers worden via (vrijwilligers)participatie in middenveldorganisaties betrokken bij de collectieve aanpak van maatschappelijke problemen, worden gestimuleerd tot burgerzin en publieke meningsvorming; en kweken de vaardigheden vereist voor succesvolle politieke participatie.

Onder invloed van recente maatschappelijke evoluties lijken deze klassieke functies echter in toenemende mate onder druk te staan. Vooreerst zouden aan de kant van de vrijwilliger moderniseringsgerichte processen van individualisering en secularisering leiden tot enerzijds een verminderende bereidheid tot vrijwillig engagement, en anderzijds de opkomst van een nieuwe 'type van vrijwilliger' (Hustinx & Lammertyn, 2001, 2003) dat ook om een andere maatschappelijke vraagstuk (Hustinx, 2009a). Ten tweede wijzigt de institutionele inbedding van het vrijwilligerswerk. Tijdens de opkomst en evolutie van de welvaartsstaat heeft het vrijwilligerswerk een wisselende positie ingenomen (Lammertyn, 1996a), en recente verschuivingen in de welvaartsmix brengen ook nieuwe ontwikkelingen op het terrein van het vrijwilligerswerk met zich mee. De diagnose luidt dat er een sterkere maatschappelijke instrumentalisering van het vrijwilligerswerk optreedt. Precies vanwege zijn unieke kwaliteiten wordt het vrijwilligerswerk in toenemende mate geherpositioneerd als een beleids-'instrument' bij uitstek om hedendaagse maatschappelijke problemen aan te pakken. Op het terrein van het vrijwilligerswerk kunnen een toenemende interventie en sturing door 'derde partijen' (overheid, onderwijs, bedrijven) worden geobserveerd, vaak vanuit een normatieve invalshoek en met (zachte) dwang – een fenomeen dat 'geleid vrijwilligerswerk' wordt genoemd (Hustinx, Meijs & Ten Hoorn, 2009), en dat zich in verschillende vormen manifesteert. Een belangrijke tendens is de meer prominente rol die vrijwilligerswerk wordt toebedeeld binnen het activeringsbeleid, dat tot doel heeft de integratiekansen

van kwetsbare groepen, zoals langdurig werklozen en leefoners, te verhogen. In wat volgt, gaan we verder in op beide evoluties.

Vrijwilligerswerk 'nieuwe stijl'

Op het terrein van het vrijwilligerswerk heerste de voorbije decennia een grote bezorgdheid over de al dan niet vermeende opkomst van een nieuw soort vrijwilliger. Onder invloed van bredere maatschappelijke veranderingen zouden traditionele groepsverbanden en gedragspatronen verzwakken en mensen veel sterker op zichzelf terugplooiën en vooral eigen voordeel nastreven. In vergelijking met het 'traditionele' vrijwilligerswerk als een levenslang en toegewijd engagement, zou het 'nieuwe' vrijwilligerswerk steeds meer de gedaante aannemen van een kortlopende, sporadische en vrijblijvende inzet. De bereidheid om vrijwilligerswerk te verrichten zou in toenemende mate afhankelijk zijn van persoonlijke interesses en behoeften, veeleer dan van traditionele waarden als dienstbaarheid, plichtsbesef of gemeenschapszin. In hun streven naar zelfontplooiing eisen vrijwilligers een grotere keuzevrijheid en duidelijk afgebakende taken met tastbare resultaten. Vrijwilligersactiviteiten moeten aantrekkelijk en gevarieerd zijn. Kortom, niet zozeer de deelname aan het vrijwilligerswerk daalt, maar de aard, de vorm, de kwaliteit... van deze inzet wijzigt. Onderzoek in Vlaanderen wijst uit dat in de periode 1996 tot 2009 de regelmatige deelname aan onbetaald vrijwilligerswerk stabiel blijft – met een gemiddelde van 17,8% van de Vlaamse bevolking. Tussen 2007 en 2009 wordt wel een vrij scherpe daling van het gemiddeld aantal uren vastgesteld: van 6 uur en 12 minuten naar 4 uur en 31 minuten. De intensiteit van het vrijwilligerswerk schommelt echter nogal sterk over de jaren heen (Carton, Gijssels & Hustinx, 2011).

Waar het debat aanvankelijk in negatieve termen werd gevoerd, en de teloorgang van de klassieke vrijwilliger en de opkomst van een nieuw soort 'vrijwilligerswerk *light*' als een bedreiging voor de toekomst van het vrijwilligerswerk werden beschouwd, is dit doemscenario inmiddels afgezwakt. Inderdaad, wat aanvankelijk een bedreiging en zelfs een parastelling voor vrijwilligersorganisaties leek, is door de jaren heen in toenemende mate als een uitdaging en opportuniteit gaan gelden. Niet het minst onder invloed van het wetenschappelijk onderzoek dat onder leiding van Frans Lammertyn in de laatste twee decennia rond het thema vrijwilligerswerk is gevoerd, is in de vrijwilligerssector het besef gegroeid dat mensen vandaag *niet minder, maar anders* geëngageerd zijn, en dat gevoelens van solidariteit en inzet voor anderen best te combineren vallen met elementen van zelfontplooiing en voldoening – en dat deze combinatie

zelfs een belangrijke nieuwe troef van het hedendaagse vrijwilligerswerk kan vormen (Hustinx, 2009a, 2009b; Hustinx & Lammertyn, 2001, 2003).

Rommel, Opdebeeck, Lammertyn en Bouverne-De Bie (1997, p. 48-55) hebben een eerste aanzet gegeven om de feitelijk geobserveerde vormveranderingen in het vrijwilligerswerk te filteren van het traditioneel-normatieve discours waarin deze alsnog zijn ondergedompeld. Ze hebben aan het bestaande, onsystematische geheel van indrukken een zekere mate van theoretische spankracht en fundering gegeven door de vermoedelijke verschillen tussen het traditionele en nieuwe type vrijwilligerswerk te integreren in een nieuwe typologie van 'stijlen van vrijwilligheid' (Rommel e.a., 1997, p. 48-55). Met dit begrip wordt verwezen naar de verschillen die tussen 'klassieke' en 'hedendaagse' vrijwilligers zouden bestaan met betrekking tot:

- de cultuur van de vrijwilliger: geïnspireerd door traditionele collectiviteiten versus geïndividualiseerd;
- de organisatiekeuze: op basis van traditie en verankerd in vaste - zuilgebonden - structuren versus op basis van persoonlijke interesses en losse netwerken;
- de keuze van actierrein en doelgroep: op basis van traditionele identiteiten versus op basis van persoonlijke identifiëaties;
- de keuze van activiteit: op basis van de behoeften van de organisatie en abstract-idealistisch versus in het verlengde van de persoonlijke interesses en concreet-pragmatisch;
- de intensiteit van het engagement: langdurig en frequent versus beperkt en duidelijk afgebakend;
- de relatie met de begunstigde: eenzijdig versus wederkerig;
- de relatie met de beroepskracht: aanvullend versus kritisch-dubbelzinnig.

Het is belangrijk te beklemtonen dat het hier gaat om een theoretisch-analytisch onderscheid, in de concrete praktijk bestaan er veel schakeringen tussen het traditionele en nieuwe type vrijwilliger, en kan verondersteld worden dat er een groeiende diversiteit van stijlen van vrijwilligheid ontstaat. Zo wees het doctoraatsonderzoek van Hustinx (2003, 2005a, 2005b) onder het promotorchap van Frans Lammertyn uit dat er bij de vrijwilligers van Rode Kruis - Vlaanderen vijf verschillende vrijwilligersstijlen onderscheiden konden worden, die de verschillende kenmerken van de theoretische idealtypes op een complexe wijze combineerden:

- 'gelegenheidsbijdaggers': onregelmatige en beperkte deelname en weinig verbondenheid, toch gééngageerd op langere termijn (21,3%);
- 'gevestigde bestuurders': engagement beperkt tot bestuursfuncties (8,9%);
- 'betrouwbare medewerkers': gematigd engagement doch betrouwbare inzet (19,4%);

- 'dienstgerichte kernvrijwilligers': geven veel tijd aan vrijwilligerswerk en vol overgave, hoofdzakelijk uitvoerende taken (35,4%);
- 'kritische sleutelfiguren': hebben een kritische blik, maar spelen een essentiële rol in het voortbestaan van de organisatie doordat ze de kerntaken vervullen (15,0%).

Het onderzoek pareerde voorts de negatieve beeldvorming omtrent de 'individualistische' en 'op eigenbelang gerichte' nieuwe vrijwilliger. Het vrijwilligerswerk 'nieuwe stijl' was niet zozeer te wijten aan de veranderende ingesteldheid van de vrijwilligers: de wijze waarop mensen aan vrijwilligerswerk doen, moet daarentegen worden begrepen als een ingewikkeld en dynamisch samenspel van verschillende factoren. Enerzijds spelen klassieke groepsgebonden kenmerken zoals sociale klasse een rol. Anderzijds hebben ook de individuele mogelijkheden en beperkingen die voortvloeien uit de leef- en werkomstandigheden van mensen, een impact. Ten slotte dienen de verschillende voorkeuren en prioriteiten van de vrijwilligers, alsook eerder situatiegebonden invloeden zoals doorgroei mogelijkheden binnen de organisatie en ervaringen in een specifieke vrijwilligerssetting en -groep in rekening te worden gebracht (Hustinx, 2003, 2005a). Ook de opvatting dat de typisch 'nieuwe' vrijwilliger enkel nog geïnteresseerd zou zijn in kortlopende en zelfs eenmalige activiteiten, werd genuanceerd: ook vrijwilligers met een meer sporadisch engagement bleven de organisatie voor langere tijd trouw, en onder de ex-vrijwilligers was er geen oververtegenwoordiging van voormalige vrijwilligers 'nieuwe stijl' (Hustinx, 2010).

We kunnen dus concluderen dat er zich in de voorbije jaren een fundamentele paradigmawissel heeft voltrokken. Waar vroornheen als vanzelfsprekend werd aangenomen dat vrijwilligers zich onvoorwaardelijk en levenslang zouden inzetten voor een welbepaalde organisatie, en ze bijgevolg ook probleemloos de functies en taken zouden opnemen die hun door de organisatie werden opgedragen, wordt vandaag veelmeer uitgegaan van de beperkte beschikbaarheid en meer voorwaardelijke bereidheid van vrijwilligers, en wordt er bewust gestreefd naar een meer flexibele en tijdelijke match tussen vrijwilligers en activiteiten (Meijs & Hoogstad, 2001; Meijs & Brudney, 2007). Inderdaad, waar vrijwilligersorganisaties aanvankelijk weerstand toonden, hebben ze de laatste jaren in toenemende mate ingespeeld op de veranderingen in de wijze waarop mensen aan vrijwilligerswerk (willen) doen. Zo hebben onderzoekers in Engeland en Nederland (Ellis Paine, Malmeriso & Strubbe, 2007) de websites van de vijfzig grootste vrijwilligersorganisaties in beide landen geanalyseerd om te kijken in welke mate de klemtoon werd gelegd op eenmalig of 'flexibel' vrijwilligerswerk. Daarnaast hebben ze een onlineonderzoek verricht onder

vrijwilligerscoördinatoren, wier mening werd gevraagd over de belangrijkste veranderingen in de wijze waarop het vrijwilligerswerk werd georganiseerd. De veranderingen die door de respondenten het vaakst worden vermeld, zijn de toename in het aanbod van kortdurend vrijwilligerswerk, en hiermee samenhangend het feit dat organisaties ook steeds meer flexibiliteit bieden wat de tijdsbesteding betreft die ze van vrijwilligers vragen. Een kleiner aantal respondenten geeft aan dat ook het aantal eenmalige activiteiten die specifiek gericht zijn op bepaalde groepen, zoals studenten of werknemers, toeneemt. In Engeland heeft in totaal naar schatting ongeveer de helft van de bevragede organisaties kortdurend en/of eenmalig vrijwilligerswerk gestimuleerd (Ellis Paine e.a., 2007, p. 103-104).

Een belangrijke nuance die de onderzoekers leggen, is dat het aanbod van flexibele en kortlopende activiteiten veelal naast langdurende vormen van engagement bestaat. Met andere woorden: er wordt een apart circuit van vrijwilligersactiviteiten georganiseerd, en organisaties hebben met hun nieuwe aanbod vooral de bedoeling om een bredere groep vrijwilligers aan te trekken. In die zin merkt een van de respondenten op dat de toename van kortdurend engagement slechts ten dele 'vraaggestuurd' is - organisaties gaan zelf proactief hun aanbod diversifiëren om nieuwe doelgroepen aan te trekken. Door als het ware een nieuw en aantrekkelijk product aan te bieden, creëren organisaties volgens de respondent tot op zekere hoogte de vraag naar het vrijwilligersengagement 'nieuwe stijl'.

We mogen dus besluiten dat het vrijwilligerswerk geen 'of/of'-kwestie is. De werkelijkheid is veel complexer dan een rechtlijnig onderscheid tussen 'traditioneel' en 'nieuw' vrijwilligerswerk doet vermoeden. Ook moet de toenemende diversifiëring van vrijwilligersstijlen niet zomaar op conto van de meer individualistische ingesteldheid van de vrijwilliger van vandaag worden geschreven, maar begrepen worden als een complex samenspel tussen biografische en organisatorische factoren.

Een veranderende welvaartsmix

Zoals in de inleiding is aangegeven, kunnen ontwikkelingen in het vrijwilligerswerk ook niet los gezien worden van ontwikkelingen in de verzorgingsstaat. In de relatie tussen de overheid en het particulier initiatief zijn historisch vijf fasen te onderscheiden (Rommel e.a., 1997, p. 37-48).

Tot aan de Tweede Wereldoorlog was de zorg voor het welzijn van de burgers grotendeels in handen van vrijwilligers. Het vrijwilligerswerk was in een steer

van liefdadigheid gehuld. De zorg voor hulpbehoevenden en minderbedeelden werd verstrekt door burgers - doorgaans dames uit de gegoede burgerij - die zich vanuit een sociaal-religieuze bewegingheid belangeloos inzetten. "De hulp die zij verleenden had een 'gunst'-karakter, de zorg was religieus gemotiveerd waarbij de zorgverlener 'moreel gelouwend' werd, terwijl de verzorgende geacht werd dankbaarheid te betuigen" (Rommel e.a., 1997, p. 37).

De periode na de Tweede Wereldoorlog staat in het teken van de uitbouw van de verzorgingsstaat, dit vanuit het idee dat de overheid politiek verantwoordelijk is voor het welzijn van de burgers. De overheid gaat instaan voor de financiering van door private organisaties opgezette initiatieven; en beroepskrachten nemen de taken over die traditioneel door vrijwilligers werden uitgevoerd. "Met dit overheidsingrijpen werden een aantal gunsten die vroeger werden verleend, omgezet in rechten" (Rommel e.a., 1997, p. 39). Waar vrijwilligers voorheen de pioniers van de zorg voor welzijn en de gangmakers van het professioneel initiatief waren, worden ze in deze fase van ontwikkeling en expansie van de verzorgingsstaat teruggedrongen naar de meer marginale positie van aanvullende krachten die enkel nog die taken vervullen die niet door de professionelen worden uitgevoerd. Door de opkomst van de verzorgingsstaat en de professionele inbreng werd veel vrijwilligerswerk dus steeds minder noodzakelijk voor de burgers.

Hierin komt verandering in de jaren 1960-1970, wanneer er kritiek ontstaat op de te ver doorgedreven bureaucratisering en professionalisering van de hulpverlening. Hierdoor kan er moeilijk worden ingespeeld op nieuwe behoeften, waardoor vraag en aanbod van hulp niet meer op elkaar afgestemd zijn. De toegankelijkheid en transparantie van de dienstverlening zijn ook te laag, en uitkeringsgerechtigden worden in een afhankelijk positie geplaatst. Door de toenemende professionalisering gaat ook de 'humane link', eigen aan het vrijwilligerswerk, langzaam verloren (Lammertyn, 1996b, p. 30). Om aan deze problemen het hoofd te bieden, wordt opnieuw in de richting van het vrijwilligerswerk gekoken. Vrijwilligerswerk vormt in deze historische fase een alternatief voor de klassieke professionele arbeid, bijvoorbeeld in de vorm van zelfhulpgroepen, en gaat via kleinschalige projecten de kwalen van de verzorgingsstaat bestrijden. Zo komt de dienstverlening opnieuw dicht bij de bevolking te staan. In plaats van de hulpvrager afhankelijk te maken, proberen vrijwilligers mondigheid en eigen verantwoordelijkheid te bevorderen.

In de jaren 1980 neemt de belangstelling van overheidswege voor vrijwilligerswerk nog toe, maar nu eerder vanuit een economische logica, met name door een stijgende werkloosheid en de noodzaak tot besparingen als gevolg van de economische recessie. Door het tekort aan overheidsmiddelen wordt het moeilijker om betaalde krachten te financieren en stijgt de vraag naar vrijwilligers opnieuw. Ook gaat de overheid het vrijwilligerswerk een nieuwe rol

toebedeien als vervanging van of als opstap naar een betaalde job. "Vrijwilligerswerk wordt in deze periode zowel in termen van een andere, aan het professionele welzijnswerk complementaire taakinvulling gedefinieerd, als in termen van een alternatieve tewerkstelligingsfeer" (Rommel e.a., 1997, p. 43-44). Deze evolutie is echter niet zonder negatieve gevolgen voor de arbeidsmarkt. Wanneer vrijwilligerswerk als een alternatieve tewerkstelligingsfeer gaat fungeren, kan het mensen met een lagere kwalificatie verdringen van de arbeidsmarkt. Ook wordt de eigenheid van het vrijwilligerswerk bedreigd: "Als vrijwilligers de taken moeten opknappen die eigenlijk door een niet langer betaalbare beroepskracht moeten vervuld worden, gaat het niet meer om vrijwilligerswerk maar om onbetaald werk" (Rommel e.a., 1997, p. 44).

Sinds de jaren 1990 staat het debat in het teken van een 'activerende verzorgingsstaat' (Rosanvallon, 1995), waarbij het recht op uitkeringen of voorzieningen in toenemende mate wordt gekoppeld aan een aantal plichten van burgers. Er wordt sterker geappelleerd aan de eigen verantwoordelijkheid en zelfredzaamheid van burgers, waarbij maatschappelijke participatie en vooral arbeidsparticipatie centraal staan. Binnen dit activeringsverhaal speelt vrijwilligerswerk een centrale rol. De overtuiging is gegroeid dat onbetaalde activiteiten een bijdrage kunnen leveren aan maatschappelijke participatie. Aangezien een significante groep van laaggeschoolden de aansluiting op de arbeidsmarkt en dus ook de samenleving mist, wordt er gepleit voor sociale activering, als een "aanvulling bij een activerend arbeidsmarktbeleid in de vorm van een verplichte deelname van langdurig werklozen aan vrijwilligerswerk of andere onbetaalde activiteiten met als doel de uitstroom naar betaald werk of het doorbreken van sociaal isolement" (Rommel e.a., 1997, p. 46).

Deze evolutie is ingebed in een bredere en fundamentele verandering in de klassieke welvaartsmix. Het traditionele, stabiele welvaartspluralisme, gekenmerkt door een duidelijke taakverdeling tussen de sectoren van straat, markt en middenveld, is in Vlaanderen, net als in andere West-Europese landen, gاندeweg geëvolueerd naar een veelmeer 'ongeorganiseerde welvaartsmix' (Bode, 2006). De grenzen tussen de sectoren zijn verregaand vervaagd, en de partnerschappen tussen de sectoren zijn volatieleer en meer contractueel gebaseerd. Als gevolg worden welzijnsvoorzieningen vaker door zogenaamde 'hybride' arrangementen geleverd (Billis, 2010; Evers, 2005). Dergelijke arrangementen of organisaties combineren kenmerken van de diverse sectoren, bijvoorbeeld op het vlak van hun financiële bronnen (publieke en private financiering), de menselijke inzet (betaalde krachten en vrijwilligers), het eigenaarschap (verschillende stakeholders) en de waardeoriëntatie (de inbreng van economische waarden als efficiëntie, verantwoording en performantie naast publieke waarden als gelijkheid, participatie en solidariteit).

Deze nieuwsoortige welvaartsmix lijkt in West-Europese landen ingebed in een beleidsvisie die Van Hout e.a. (2011) benoemen als 'neoliberal communitarisme'. Burgers worden in toenemende mate aangesproken om een dubbele verantwoordelijkheid op te nemen: ten eerste, de collectieve verantwoordelijkheid ten aanzien van sociaal kwetsbare groepen (neocommunitaristisch) in de samenleving, en ten tweede, de individuele verantwoordelijkheid voor het eigen welzijn (neoliberal) (Ilcan & Basok, 2004; Lub & Uytendaele, 2012). Deze beleidsvisie is sterk gerelateerd aan de verschuiving van 'zorg in de gemeenschap' naar 'zorg door de gemeenschap', een evolutie die Lammertyn (1996a) al in zijn tekst schetste. En vrijwilligerswerk is, naast onder andere mantelzorg, een manier om aan dit appel te beantwoorden.

Jo Vandeurzen, Vlaamse minister van Welzijn, Volksgezondheid en Gezin, omschrijft vrijwilligerswerk in zijn visienota 'Iedereen Wij' (2009-2014) als "een onderdeel van een zorgzame samenleving". Vrijwilligers worden opgeroepen om bij te dragen tot de continuïteit en de kwaliteit van de dienstverlening, en vrijwilligerswerk wordt ingezet als instrument tot sociale en/of economische activering van kwetsbare groepen in de samenleving. Parallel aan de dubbele verantwoordelijkheid van burgers is in Vlaanderen het onderscheid tussen de zogenaamde 'sterke' middenklassenvrijwilliger en de 'kwetsbare' vrijwilliger uit lagere socio-economische groepen centraler komen te staan (Hambach, Hustinix & Redig, 2010; Mathijssen & Hambach, 2011). 'Sterke' vrijwilligers worden aangesproken op hun collectieve verantwoordelijkheid, terwijl 'kwetsbare' vrijwilligers vooral worden aangezet om verantwoordelijkheid voor hun eigen situatie op te nemen in het kader van activering. Het belang van een sociale mix tussen sterke en kwetsbare vrijwilligers wordt benadrukt, maar lijkt vooralsnog moeilijk te realiseren (Mathijssen, 2011). Sterke en kwetsbare vrijwilligers bewegen zich daarom voortloppig in veelmeer gescheiden, parallelle circuits.

'Sterkere' vrijwilligers zijn oververtegenwoordigd in semiprofessionele vrijwilligersfuncties, zoals bij slachtofferhulp in de Centra voor Algemeen Welzijnswerk, binnen de palliatieve zorgverlening, als burenbemiddelaars in gemeentes, en begeleiders van kwetsbare jongeren (Youth at Risk). De instrumentele inzet van vrijwilligerswerk in het kader van sociale en/of economische activering richt zich veelal tot kwetsbare groepen in de samenleving (bijvoorbeeld: mensen in armoede, mensen met medische, mentale, psychiatrische of psychologische problemen). Lammertyn (1996a) verwees al naar het beleidsvoorstel om vrijwilligerswerk te verplichten als contraprestatie voor uitkeringen.

De intrinsieke waarde van het vrijwilligerswerk binnen een activeringsdiscours wordt in Vlaanderen al meer erkend, maar volgens het Vlaams Netwerk van Verenigingen waar armen het woord nemen, nog te sterk geïnstrumentaliseerd

(Castermans, 2011). Vrijwilligerswerk lijkt onder druk van het activeringsdiscours inderdaad in toenemende mate ingezet te worden binnen activeringstrajecten (onder meer door OCMW's en VDAB), en wordt daarbij opgevat als een tussenstap naar regulier werk. Het Vlaamse activeringsbeleid is voorlopig evenwel gematigder dan in de ons omliggende landen. Zo moeten bijstandsccliënten in Nederland bijvoorbeeld 'verplicht' geleid 'vrijwilligerswerk' doen (Hustinx e.a., 2009). In Vlaanderen bestaan twee varianten van het activeringsdiscours: een disciplinerende variant die gericht is op economische activering – waarnaar we verder verwijzen als 'activering' – en een faciliterende variant die gericht is op sociale activering – waarnaar we verder verwijzen als 'empowerment'. De betekenis die in deze twee varianten aan vrijwilligerswerk binnen een activeringstraject wordt toegekend, verschilt.

De activeringsvariant hanteert een restrictieve visie op activering (Mathijssen, 2008). Restrictieve activering is gericht op instrumentele vooruitgang (Cousaert, 2011), namelijk op de doorstroom en op de inzetbaarheid op de formele arbeidsmarkt (Van Regenmortel, 2010). Een restrictieve benadering legt de focus op het overbrengen van kennis en informatie, en op het aanleren van instrumentele en sociale vaardigheden (Van Regenmortel, 2010). In een dergelijke benadering domineert een 'watervalstroom': vrijwilligerswerk neemt de laagste positie in binnen de impliciete rangorde van werk, met bovenaan de reguliere economie, gevolgd door de sociale inschakelings economie, en de arbeidzorg (Mathijssen, 2011). De empowermentvariant of krachtgerichte activering (Van Regenmortel, 2010) is reflexief (Mathijssen, 2008). Reflexieve activering is gericht op expressieve vooruitgang (bijvoorbeeld: het verbeteren van de emotionele gezondheid) (Cousaert, 2011), en legt de focus op de doorgroei aan de hand van leerveraringen en op interactieve inzetbaarheid (Van Regenmortel, 2010). Deze benadering problematiseert sociale uitsluiting tegen de achtergrond van sociale, culturele en economische problemen, en biedt ruimte voor niet-arbeidsmarktgerichte leerde vormen van democratisch burgerschap (Van Regenmortel, 2010). Binnen deze benadering kan economische activering een mogelijk positief neveneffect zijn, maar de focus ligt op sociale activering (opbouw van sociale contacten en het doorbreken van isolatie) en op psychologische activering (zelfontplooiing, het ervaren van actieschap en opbouw van zelfvertrouwen) (Castermans, 2011). Naast de positieve effecten op het vlak van sociale, psychologische en economische activering van vrijwilligerswerk, kan de inzet van kwetsbare vrijwilligers ook een meerwaarde inhouden voor de gastorganisaties en aldus een 'human link' in de zorg vormen (Lammertyn, 1996a). Op grond van hun ervaringen, ervaringskennis en deskundigheid kunnen kwetsbare vrijwilligers immers bijdragen tot een grotere diversiteit in organisaties en tot een verbeterde toegankelijkheid voor mensen uit dezelfde doelgroep.

Voorstanders van een krachtgerichte activering wijzen ook op de mogelijke gevaren van een te ver doorgedreven instrumentele inzet van vrijwilligerswerk. Ten eerste bestaat het gevaar dat vrijwilligerswerk wordt herleid tot 'onbetaalde arbeid'. Ten tweede kan het bovenvermelde watervalstroom systeem leiden dat mensen in het vrijwilligerswerk 'gedumpt' worden bij gebrek aan initiatieven op het vlak van opleiding, sociale economie of andere tewerkstelling (Castermans, 2011).

Het activeringsbeleid in Vlaanderen situeert zich ergens tussen beide varianten, tussen disciplinerende en faciliterende. Dat blijkt uit praktijkvoorbeelden van de OCMW's en de VDAB. De OCMW's plaatsen vrijwilligerswerk binnen een activerend welzijnsbeleid, dat uitgaat van een brede visie op activering, gericht op het tegengaan van sociale uitsluiting en op het garanderen van sociale basisrechten (Cousaert, 2011). Maar tegelijkertijd wordt de aanvrager van een leefloon geacht zijn werkbaarheid aan te tonen, en vrijwilligerswerk kan daarbij ingezet worden als een eerste stap tot sociale of economische activering. Sommige OCMW's zien in het vrijwilligerswerk an sich een bewijs van werkbaarheid.

De VDAB hanteert een transitioneel arbeidsmarktmodel, waarbij betaalde arbeid centraal staat, maar de naar arbeid overdraagbare competenties in andere levenssteden, zoals het vrijwilligerswerk, eveneens worden gevaloriseerd op de reguliere arbeidsmarkt (Leroy e.a., 2010). In het model van de transitionele arbeidsmarkt wordt vrijwilligerswerk niet 'geleid' in functie van arbeidsnoden, maar wel 'begeleid' om (naar arbeid overdraagbare) competenties te verwerven. Een job op de reguliere arbeidsmarkt blijft het ultieme einddoel.

Belangrijke succesfactoren bij de inzet van kwetsbare vrijwilligers zijn: de vrijwilligheid, het op maat werken, de waardering en erkenning, voldoende beschikbaar inkomen, groei mogelijkheden, zorg en begeleiding (Castermans, 2011). Op basis van onderzoek bij Nederlandse bijstandsccliënten wijst Kampen (2010) verder op het belang van het verzoeken van een activeringsbeleid met de behoefte van uitkeringsgerechtigden tot 'eetherstel' (bijvoorbeeld: respect herwinnen, iets uit het verleden goedmaken, erkend worden voor vaardigheden).

Bestluit

In deze bijdrage hebben we ons gericht op recente evoluties in het vrijwilligerswerk, evoluties die onlosmakelijk verbonden zijn met bredere maatschappelijke

evolutes. Enerzijds hebben sociale veranderingen, vaak gebald onder de noemer individualisering, geleid tot een vrijwilliger 'nieuwe stijl' - of meer accuraat: een sterkere diversificering van vrijwilligersstijlen. Vrijwilligersorganisaties hebben hierop ingespeeld door hun vrijwilligersmanagement te flexibiliseren en hun aanbod in toenemende mate te variëren. Anderzijds brengt de recente overgang van een klassieke, 'georganiseerde' naar een 'gedesorganiseerde' welvaartsmix ook een nieuwe dynamiek in het vrijwilligerswerk tewege. We hebben hierbij gefocust op een toenemende interventie en sturing door 'derde partijen' (overheid, onderwijs, bedrijven) en een meer instrumenteel gebruik van vrijwilligerswerk in het kader van sociale en/of economische activering van kwetsbare groepen. Deze nieuwe vorm van 'geleid' vrijwilligerswerk zorgt ervoor dat de 'kwetsbare' vrijwilliger centraler komt te staan in een vrijwilligerssector die traditioneel vooral door sociaal-economisch 'sterkere' groepen in de samenleving wordt bevolkt. Het sociaal-integratieve en democratische potentieel van de vrijwillige inzet kan hiernee orgegetvrijfeld versterkt worden, en organisaties en verenigingen kunnen een grotere diversiteit in hun vrijwilligersbestand realiseren. Om deze doelen te bereiken is het echter van belang dat het gehanteerde beleid faciliterend veel-eer dan disziplinierend werkt, en vrijwilligerswerk niet wordt herleid tot (verplichte) onbetaalde arbeid, ondaraan een impliciete rangorde met een job op de arbeidsmarkt als ultiem einddoel. Een andere belangrijke uitdaging bestaat erin de alsnog veel-eer geschieden circuits van 'sterke' en 'kwetsbare' vrijwilligers te doorbreken. Het actuele onderzoek naar vrijwilligerswerk richt zich dan ook in toenemende mate op deze fundamentele vraagstukken.

Referenties

- Breda, J., & Goyvaerts, K. (1996). *Vrijwilligerswerk vandaag: een eerste verkenning*. Brussel: Koninkrijk Bondewijnsstichting.
- Bills, D. (2010). *Hybrid organizations and the third sector: Challenges for practice, theory and policy*. New York: Palgrave MacMillan.
- Bode, I. (2006). Disorganized welfare mixes: Voluntary agencies and new governance regimes in Western Europe. *Journal of European Social Policy*, 16(4), 346-359.
- Carton, A., Gijssels, C., & Hustinx, L. (2011). *Geefgedrag aan organisaties in Vlaanderen - SVR-Webartikel 2011/14*. Brussel: Studiedienst Vlaamse Regering.
- Casternans, S. (2011). Vrijwilligerswerk, meer dan onbetaalde arbeid. In C. Mathijssen & E. Hambach (eds.), *Inschakelen van kwetsbare vrijwilligers: resultaten van het project Vrijwilligerswerk Versterkt* (pp. 149-158). Brussel: Politiea.
- Cousaert, P. (2011). Vrijwilligerswerk, een vrijblijvende band met het activeringsbeleid. In C. Mathijssen & E. Hambach (eds.), *Inschakelen van kwetsbare vrijwilligers: resultaten van het project Vrijwilligerswerk Versterkt* (pp. 117-125). Brussel: Politiea.
- Ellis Pathe, A., Malmersjö, G., & Stubbe, W. (2007). Kortdurend vrijwilligerswerk: zegen of vloek? *Vrijwillige Inzet Onderzoek*, 4(supplement), 101-109.
- Evers, A. (2005). Mixed welfare systems and hybrid organizations. *International Journal of Public Administration*, 28(9-10), 737-748.
- Hambach, E., Hustinx, L., & Redig, G. (2010). *Chinese vrijwilligers: over de driehoeks-verbinding tussen vrijwilligerswerk, activering en arbeidsmarkt*. Brussel: Politiea.
- Hustinx, L. (2003). *Reflexive modernity and styles of volunteering: The case of the Flemish Red Cross volunteers*. Leuven: Katholieke Universiteit Leuven. Diss. Doc.
- Hustinx, L. (2005a). Weakening organizational ties? A classification of styles of volunteering in the Flemish Red Cross. *Social Service Review*, 79(4), 624-652.
- Hustinx, L. (2005b). Empirische verkenning van een nieuw conceptueel kader: stijlen van vrijwilligerswerk in Rode Kruis - Vlaanderen. *Vrijwillige Inzet Onderzoek*, 2(1), 57-68.
- Hustinx, L. (2009a). Vrijwilligerswerk in ontwikkeling. In E. Hambach (ed.), *Handboek Werken met Vrijwilligers (Afl. 10 - april 2009)* (pp. 33-52). Brussel: Politiea.
- Hustinx, L. (2009b). De individualisering van het vrijwillig engagement. In G. Buijs, P. Dekker, & M. Hooghe (eds.), *Civil society tussen oud en nieuw* (pp. 211-225). Amsterdam: Aksant.
- Hustinx, L. (2010). I quit, therefore I am? Volunteer turnover and the politics of self-actualization. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 39(2), 236-255.
- Hustinx, L., & Lammertyn, F. (2001). Vrijwilligerswerk tussen vrijheid en onzekerheid: uitdagingen van een eigenjds vrijwilligersbeleid. *Oikos*, 17(1), 24-42.
- Hustinx, L., & Lammertyn, F. (2003). Collective and reflexive styles of volunteering: A sociological modernization perspective. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 14(2), 167-187.
- Hustinx, L., Meijs, L., & Ten Hooen, E. (2009). *Geleid vrijwilligerswerk: over het vrijwilligerspotentieel van de Nederlandse samenleving in 2015 (en nieuwe strategieën om het te benutten)*. In P. Dekker & J. de Hart (eds.), *Vrijwilligerswerk in meemoud* (pp. 257-276). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Ilean, S., & Basok, T. (2004). Community government: Voluntary agencies, social justice, and the responsibility of citizens. *Citizenship Studies*, 8(2), 129-144.
- Kampen, T. (2010). *Verplicht vrijwilligerswerk: de noezame activering van bystanders-enters*. In I. Verhoeven & M. Ham (eds.), *Brave burgers gezocht: de grenzen van de activerende overheid* (pp. 41-55). Amsterdam: Van Gennep.
- Lammertyn, F. (1996a). De zorg voor welzijn: actuele antwoorden op oude vragen. *Wet-zijnszorg - Welzijnszorg, Beleid, Afl. 19* (feb. 1996), 77-129.
- Lammertyn, F. (1996b). Vrijwilligerswerk en sociale integratie. *Tijdschrift voor Welzijns-werk*, 20(195), 13-44.
- Leroy, F., & Hoiderboke, F. (2010). Verboden te parkeren: sociale activering vanuit arbeidsmarktopspectief. In E. Hambach, L. Hustinx, & G. Redig (eds.), *Chinese vrijwilligers? Over de driehoeksverbinding tussen vrijwilligerswerk, activering en arbeidsmarkt* (pp. 87-108). Brussel: Politiea.
- Lub, V., & Uytendaele, M. (2012). Evaluating state-promoted civic engagement and participation of vulnerable groups: The paradoxical policies of the Social Support Act in the Netherlands. *Journal of Social Policy*, 41(2), 373-390.
- Mathijssen, C. (2008). *Activeringspraktijken in de sociale economie: een casestudie bij buurt- en nabijheidsdiensten*. Leuven: Katholieke Universiteit Leuven. Diss. Doc.
- Mathijssen, C. (2011). *Doorsroom, mag het of moet het?* In C. Mathijssen & E. Hambach (red.), *Inschakelen van kwetsbare vrijwilligers: resultaten van het project Vrijwilligerswerk Versterkt* (pp. 126-132). Brussel: Politiea.
- Mathijssen, C., & Hambach, E. (2011). *Inschakelen van kwetsbare vrijwilligers: resultaten van het project Vrijwilligerswerk Versterkt*. Brussel: Politiea.

- Meijs, L., & Brudney, J. (2007). Winning volunteer scenarios: The soul of a new machine. *International Journal of Volunteer Administration*, 24(6), 68-79.
- Meijs, L., & Hoogstad, E. (2001). New ways of managing volunteerism: Combining membership management and programme management. *Voluntary Action*, 3(3), 41-61.
- Mertens, S., Adam, S., Defourny, J., Mareé, M., Pacolet, J., & Van de Putte, I. (1999). Belgium. In L.M. Salamon, H.K. Anheier, R. List, S. Toepler, & S. Wojciech Sokolowski (eds.), *Global civil society: Dimensions of the nonprofit sector* (pp. 43-61). MD: John Hopkins Center for Civil Society Studies.
- Romme, W., Opdebeeck, S., Lammertyn, F., & Bouverne-De Bie, M. (1997). *Vrijwillige inzet in Vlaanderen. Een exploratie*. Leuven: LUCAS.
- Ronel, N., Haski-Leventhal, D., Ben-David, B.M., & York, A.S. (2009). Perceived altruism: A neglected factor in initial intervention. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 53(2), 191-210.
- Rosanvallon, P. (1995). *La nouvelle question sociale. Repenser l'état-providence*. Paris: Edition du Seuil.
- Thoits, P.A., & Hewitt, L.N. (2001). Volunteer work and well-being. *Journal of Health and Social Behavior*, 42(2), 115-131.
- Vandeurzen, J. (2008). *Iedereen Vrij. Visienota 2009-2014*. Brussel: Vlaams Ministerie voor Welzijn, Volksgezondheid en Gezin.
- Van Houdt, F., Survaneril, S., & Schinkel, W. (2011). Neoliberal communitarian citizenship: Current trends towards 'earned citizenship' in the United Kingdom, France and the Netherlands. *International Sociology*, 26(3), 408-432.
- Van Regenmortel, T. (2010). Kirchgerichte activering en vrijwilligerswerk in functie van een inclusieve samenleving. In E. Hambach, L. Hustinx, & G. Redig (eds.), *Chinese vrijwilligers: over de dreinloekverhouding tussen vrijwilligerswerk, arbeid en arbeidsmarkt* (pp. 165-182). Brussel: Politica.
- Van Willigen, M. (2000). Differential benefits of volunteering across the life course. *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 55B, S308-18.

Van etikettering tot hulpverlening: hulpverlening aan immigranten in de 21ste eeuw

Aletitis Devillé

Inleiding

Met zijn tekst *De zorg voor welzijn. Actuele antwoorden op oude vragen* (1996) inspireerde Frans Lammertyn veel van zijn collega's, assistenten, onderzoekers en doctorandi. Zo ook mij. De ontwikkelingen in de zorgsector kunnen niet los gezien worden van algemeen maatschappelijke ontwikkelingen, is de kern van zijn boodschap. Nieuwe ontwikkelingen in de zorg en uitdagingen voor het beleid zijn steeds gekaderd in de tijdgeest van een actuele samenleving. Feilloos kan Lammertyn de vinger leggen op heel wat 'nieuwe methodieken' die in essentie 'oude wijn in nieuwe zakken' zijn. Typisch voor zijn hand zijn ook de vele praktijkvoorbeelden, die heel natuurlijk verweven zitten in de theoretische concepten die hij naar voren schuift.

U zult merken dat deze tekst van de hand komt van een door Frans Lammertyn geïnspireerde academica. Het thema is verschillend, de gedachtegang herkenbaar. Ik tracht op een actuele manier te kijken naar allochtonen in onze samenleving en van daaruit op zoek te gaan naar hulpverleningsvormen aangepast aan de huidige immigrant in onze samenleving. Ook in mijn tekst illustreren praktijkvoorbeelden aanhoudend de theorie.

In een eerste paragraaf – conform de hoger genoemde tekst van Lammertyn (1996) noemen we het de 'wile-vraag' – vertrekken we vanuit de vaststelling van superdiversiteit (Vertovec, 2007) die zich sinds het begin van deze eeuw steeds meer installeert in onze steden en wellicht binnenkort ook op het platteland. Het idee dat iedere mens 'normaal gezien' lid is van één cultuur, één taal spreekt en tot één sociopolitieke gemeenschap behoort, is niet langer houdbaar. Vermenging en meervoudig lidmaatschap zijn de regel. Ook het idee dat een sociaal systeem 'normaal gezien' stabiel is, klopt niet langer. Stelle veran-